

दीर्घतमा औचथ्यः। अग्निः। जगती, १० त्रिष्टुप्वा, १२-१३ त्रिष्टुप् ।

वेदिषदै प्रियधामाय सुद्युते धासिमिव प्र भरा योनिमग्नये।

वस्त्रेणेव वासया मन्मना शुचिं ज्योतीरथं शुक्रवर्णं तमोहनम् ॥ १.१४०.०१

वेदिषदाय- यज्ञवेदिकास्थाय । प्रियधामाय- प्रेमाख्यधाम्ने । सुद्युते- शोभनद्युतये । अग्नये- पावकाय । योनिम्- हृत्सदनम् । या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेष्यारोहात्मानं । अच्छा वसूनि कृण्वन् । यज्ञो भूत्वा यज्ञमासीद स्वां योनिमिति श्रुतेः । धासिमिव- हव्यमिव । प्र- प्रकर्षेण । भर- संपादय । शुचिम्- परिशुद्धम् । ज्योतीरथम्- द्योतनवाहनम् । शुक्रवर्ण- शुभ्रम् । तमोहनम्- अन्धकारनाशनम् । वस्त्रेणेव- अम्बरेणेव । मन्मना- ध्यानेन । वासय- आच्छादय ॥१॥

अभि द्विजन्मा त्रिवृदन्नमृज्यते संवत्सरे वावृधे जग्धमी पुनः।

अन्यस्यासा जिह्वया जेन्यो वृषा न्यन्येन वनिनौ मृष्ट वारणः ॥ १.१४०.०२

द्विजन्मा- वेदिहृदाख्यजन्मद्वयसंपन्नः । त्रिवृदन्नम्- अन्नत्रयं पुरोडाशप्राणध्यानात्मकम् । ऋज्यते- प्राप्नोति । ऋज गत्यादिषु । जग्धम्- भक्षितम् । पुनः । संवत्सरे । वावृधे- वर्धयति । हव्यं भक्षयित्वा स्वधूमेनोदकसदनमुत्पाद्य काले वृष्टिमाहृत्य सस्यमुत्पादयतीति भावः । जेन्यः- जेता । वृषा- वर्षकोग्निः । अन्यस्य- उपासकसमर्पितहव्यम् । आस्या- आस्वादयित्र्या । जिह्वया । स्वीकरोति । वारणः- वृत्रावारकः सन् । अन्येन- वारणेतरस्वानुग्रहबुद्ध्या । वनिनः- आश्रितान् । नि- नितराम् । मृष्ट- निमार्ष्टि सिञ्चति । मृषु सेचने । ॥२॥

कृष्णप्रुतौ वेविजे अस्य सक्षिता उभा तीरेते अभि मात्रा शिशुम्।

प्राचाजिह्वं ध्वसयन्तं तृषुच्युतमा साच्यं कुपयं वर्धनं पितुः ॥ १.१४०.०३

कृष्णप्रुतौ- आकर्षणशक्तिमापन्ने । सक्षिता- समानभूमिके । मातरा- द्यावापृथिव्यौ । उभा । अस्य-
एतस्याग्नेरुत्पादनाय । वेविजे- चलतः । ओविजी भयचलनयोः । प्राचाजिह्वम्- प्राचीनजिह्वम् ।
ध्वसयन्तम्- वृत्रनाशकम् । तृषुच्युतम्- वेगेन निर्गच्छन्तम् । आ- समन्तात् । साच्यम्-
समवेतव्यम् । कुपयम्- गोपनीयम् । पितुः- पालकस्योपासकस्य । वर्धनम्- अभ्युदयभूतम् ।
शिशुम्- स्वबालमग्निम् । आ- आभिमुख्येन । तरेते- प्राप्तुतः । द्यौश्चिदाकाशः । पृथिवी- प्रकृतिः ।
तयोः शिशुरग्निः ॥३॥

मुमुक्ष्वो३ मनवे मानवस्यते रघुद्रुवः कृष्णसीतास ऊ जुवः ।

असमना अजिरासो रघुष्यदो वातजूता उप युज्यन्त आशवः ॥ १.१४०.०४

मानवस्यते- ज्ञानमिच्छते । मन ज्ञाने । मनवे- विवेकिने । मुमुक्ष्वः- उपासकं बन्धान्मोक्तुमिच्छवः ।
रघुद्रुवः- अनायासगतयः । कृष्णसीतासः- आकर्षणमार्गाः । जुवः- वेगिनः । असमनाः-
अनुपमाः । अजिरासः- शोभनगमनाः । रघुष्यदः- लाघवेन स्यन्दमानाः । वातजूताः-
प्राणप्रेरिताः । आशवः-व्याप्ताः । उप युज्यन्त- संयोजिताः ॥४॥

आदस्य ते ध्वसयन्तो वृथैरते कृष्णमभ्वं महि वर्षः करिक्रतः ।

यत्सी१ महीमवनिं प्राभि मर्मृशदभिश्चसन्स्तनयन्नेति नानदत् ॥ १.१४०.०५

आत्- अनन्तरम् । अस्य- अग्नेः । ते- अमी विस्फुलिङ्गाः । ध्वसयन्तः- आवरणशक्तिं नाशयन्तः ।
महि वर्षः- महद्रूपम् । कृष्णमभ्वम्- श्यामलवर्णं मेघम् । करिक्रतः- कुर्वन्तः । वृथा- अनायासेन ।
ईरते- प्रेरयन्ति । सीम्- सर्वतः । महीम्- महतीम् । अवनिम्- भूमिम् । प्र- प्रकर्षेण । अभि-

अभितः। मर्मशत्- परामृशत्। अभिश्चसन्- सर्वतश्चेष्टमानः। स्तनयन्- घोषयन्। नानदत्-
गर्जन्। एति- गच्छति। अग्निज्वाला हव्यपुष्टा मेघे जलसदनं कृत्वा पुनर्जलरूपेण वर्षतीति भावः।
आध्यात्मिके तु सर्वभूतहितक्रतुः ध्यानपुष्टः हृदि आत्मावरणगह्वरबद्धं मूलशक्तिप्रवाहं
वर्षयत्युपासकश्रेयसे ॥५॥

भूषन्न योऽधि बभ्रूषु नम्रते वृषैव पत्नीरभ्येति रोरुवत्।

ओजायमानस्तन्वश्च शुम्भते भीमो न शृङ्गा दविधाव दुर्गृभिः ॥ १.१४०.०६

वृषा- सेक्ता भर्ता। पत्नीः- स्वदारान्। अभ्येति- अभिगच्छति। इव। यः। भूषन्न- मण्डयन्निव।
रोरुवत्- शब्दयन्। बभ्रूषु- भृतेषु हव्येषु। अधि नम्रते- नम्रो भवति। सः- अग्निः। ओजायमानः-
ओजोमयः। तन्वश्च- स्वदेहभूतहव्यानि। शुम्भते- शोभयति। दुर्गृभिः- दुर्ग्राह्यः। भीमः- भयङ्करो
मृगः। न शृङ्गा- स्वशृङ्गाणीव स्वज्वालाः। दविधाव- चालयति ॥६॥

स संस्तिरौ विष्टिरः सं गृभायति जानन्नेव जानतीर्नित्य आ शये।

पुनर्वर्धन्ते अपि यन्ति देव्यमन्यद्वर्षः पित्रोः कृण्वते सचा ॥ १.१४०.०७

सः- अग्निः। संस्तिरः- संच्छन्नो भवति। विष्टिरः- विस्तृतो भवति। समू- सम्यक्। गृभायति-
गृह्णाति। जानतीः- प्रज्ञामयानि ध्यानभावनादिहव्यानि। जानन्नेव। नित्यः- सनातनः। आ-
आभिमुख्येन। शये- हृदयगुहायां शेते। पुनः। वर्धन्ते- समर्पितानि हव्यानि वर्धन्ते। देव्यम्- दिव्यं
धाम। अपि यन्ति- गच्छन्ति। सचा- अग्निना सह। पित्रोः- द्यावापृथिव्योः। अन्यद्वर्षः-
अन्यद्रूपम्। कृण्वते- कुर्वन्ति। ओषधिमयानि हव्यानि अग्निना पक्वानि वृष्ट्याहरणाय इन्द्रादिदेवान्
गच्छन्ति। वृष्ट्या द्यावापृथिव्योरभिनवं रूपं यच्छन्ति। आध्यात्मिके तु ध्यानभावनाहव्यानि

सर्वभूतहितक्रतुना पक्वानि मूलशक्तिप्रवाहाहरणाय ईशनादिगुणानभिगच्छन्ति ।

मूलशक्तिप्रवाहवृष्ट्या शरीरस्य मनसश्चाभिनवं रूपं यच्छन्ति ॥७॥

तमग्रुवः केशिनीः सं हि रेभिर् ऊर्ध्वास्तस्थुर्ममृषीः प्रायवे पुनः ।

तासां जरां प्रमुञ्चन्नेति नानददसुं परं जनयञ्जीवमस्तृतम् ॥ १.१४०.०८

तम्- अग्रिम् । अग्रुवः- अग्रतः स्थिता हव्यपुष्टा ज्वालाः । केशिनीः- अग्नेः केशस्थानीयाः । सं रेभिरे- परिरेभिरे । हि- खलु । ममृषीः- मृतप्रायाः । प्रायवे- उज्जीवनाय । पुनः । ऊर्ध्वास्तस्थुः- उद्गच्छन्ति । परम्- श्रेष्ठम् । असुम्- प्राणम् । जीवम्- उज्जीवनम् । अस्तृतम्- अहिंसितम् । जनयन्- उत्पादयन् । तासाम्- ज्वालानाम् । जराम्- जीर्णतोपलक्षितमरणात् । प्रमुञ्चन्- ता मोचयन् । नानदत्- शब्दयन् । एति- अग्निरागच्छति ॥८॥

अधीवासं परि मातू रिहन्नहं तुविग्रेभिः सत्वभिर्याति वि ज्रयः ।

वयो दधत्पद्वते रेरिहत्सदानु श्येनी सचते वर्तनीरहं ॥ १.१४०.०९

मातुः- भूमेः । अधिवासम्- अधिवासोपलक्षितौषधिभूतहव्यम् । परि- परितः । रिहन्- लिहन् स्वीकुर्वन्निति भावः । तुविग्रेभिः- प्रभूतगतिभिः । सत्वभिः- भूतैः । ज्रयः- वेगवान् । वि याति- विशेषेण गच्छति । रेरिहत्- हव्यं स्वीकुर्वन् । पद्वते- द्विपदे चतुष्पदे । वयः- भोग्यमन्नम् । दधत्- ददाति । सदा- सततम् । अनु- क्रमेण । श्येनी- मुक्तः । वर्तनिः- शोभनमार्गम् । सचते- उपासकार्थं सेवते ॥९॥

अस्माकमग्ने मधवत्सु दीदिह्यध श्वसीवान्वृषभो दमूनाः ।

अवास्या शिशुमतीरदीदेर्वमेव युत्सु परिजर्भुराणः ॥ १.१४०.१०

अस्माकम्- नः। मघवत्सु- सम्पद्वत्सु। अग्ने। दीदिहि- दीप्तो भव। अध- अथ। श्वसीवान्-
चेष्टवान्। वृषभः- वर्षकः। दमूनाः- दमयुक्तः सन्। अस्य- एतस्य भवतः। शिशुमतीः-
शिशूपलक्षितहव्ययुक्ता ज्वालाः। अव अदीदेः- उद्दीप्यस्व। परिजर्भुराणः- द्वेषभावनानि परिहरन्।
युत्सु- युद्धेषु। वर्मेव- कवचमिव रक्षको भव ॥१०॥

इदमग्ने सुधितं दुर्धितादधि प्रियादु चिन्मन्मनः प्रेयो अस्तु ते।

यत्ते शुक्रं तन्वो३ रोचते शुचि तेनास्मभ्यं वनसे रत्नमा त्वम् ॥ १.१४०.११

दुर्धितात्- दुर्धारणातः दुःसंस्कारात्। अधि- अधिनिष्कृष्टम्। सुधितम्- शोभनधारणं
शोभनसंस्कारम्। अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो। इदम्- एतत्। ते- भवतः। प्रियात्- प्रेयसः। मन्मनः-
चित्तभावनात्। प्रेयः- प्रियतरम्। अस्तु- भवतु। यत्। ते- भवतः। शुचि- परिशुद्धम्। तन्वः-
रूपम्। रोचते- शोभते। तेन- अमुना रूपेण। अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम्। त्वम्। रत्नम्-
रम्यभावनम्। आ- आभिमुख्येन। वनसे- संभजसे ॥११॥

रथाय नावमुत नौ गृहाय नित्यारित्रां पद्वतीं रास्यग्ने।

अस्माकं वीराँ उत नौ मघोनो जनाँश्च या पारयाच्छर्म या च ॥ १.१४०.१२

या- या नौका उपासनात्मिका। अस्माकम्- नः। वीरान्- उपासकान्। मघोनः- सम्पद्वतः।
जनान्। पारयत्- तारयति। या। शर्म च- मङ्गला च सा। रथाय- रंहणाय। रथी ऋतस्य नो भवेति
श्रुतेः ऋतं रथः। गृहाय- निवासाय। नः- अस्माकम्। नित्यारित्राम्-
नियतत्विग्रूपोदकाकर्षणकाष्ठसाधनोपेतामिति सायणः। पद्वतीम्- सुष्ठु गच्छन्तीम्। नावम्-
उपासनभूतां नौकाम्। अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो। रासि- ददासि ॥१२॥

अभी नो अग्न उक्थमिजुगुर्या द्यावाक्षामा सिन्धवश्च स्वगूर्ताः।

गव्यं यव्यं यन्तो दीर्घाहेषं वरमरुण्यो वरन्त ॥ १.१४०.१३

अग्ने। नः- अस्मान्। उक्थभिः- मन्त्रैः। जुगुर्याः- प्रोत्साहय। द्यावाक्षामा- द्यावापृथिव्यौ।
स्वगूर्ताः- स्वयमेव गामिन्यः। सिन्धवः- स्यन्दनशीला नद्यः। गव्यं यव्यम्- क्षीरयवादिहव्यम्।
यन्तः- साधयन्त्यः। प्रोत्साहयन्ताम्। दीर्घा अहा- सर्वेषु दिनेषु। वरम्- श्रेष्ठम्। इषम्-
सत्सङ्कल्पमन्नं वा। अरुण्यः- उषसः। वरन्त- प्रापयन्तु। वृङ् संभक्तौ ॥१३॥

Dr. Ranganatha